

som Matilda Marshall hoppas så tror jeg att avhandlingen kommer att locke läsare både inom och utanför akademien. Jeg har framført en del kritiska diskussionspunkter, men på det stora hela tycker jeg att det är en meget bra og viktig avhandling.

Magdalena Petersson McIntyre, Göteborg

Maryam Adjam: *Minnesspår. Hågkomstens rum och rörelse i skuggan av flykt*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Höör 2017. 304 s., ill. English summary. ISBN 978-91-87483-28-8.

”Om du berättar minnet om en sak og jeg berättar minnet om detsamma, så är det två olika minnen. Inte ens det jeg själv minns är alltid detsamma. Vad är då sanningen?” Frågan ställde Helga till mig en vinterdag. Våren närmade sig. Vi satt vid köksfönstret og blickade ut mot äppelträdet kala grenar utanför (s. 11).

Slik slår Maryam Adjam an tonen i avhandlingen *Minnesspår. Hågkomstens rum och rörelse i skuggan av flykt*. På en svært fortettet måte presenterer disse setningene både tematikken og de teoretiske perspektivene i avhandlingen. Adjams avhandling undersøker minner om flukt fra Estland til Sverige under andre verdenskrig. Hun er både opptatt av hvordan denne flukten tar form som minner og hvordan minnet samtidig former hendelsene. For hun ser på det å minnes som en aktiv og kontinuerlig erfaringsprosess.

Det overordnede målet med avhandlingen, er å studere det levende minnets mangesidige erfaringer om flukt. Med et fenomenologisk utgangspunkt ser Adjam på minnet som en levd erfaring – som et ”pågående varande”. Det er denne pågående erindringsprosessen hos de enkelte medforskerne som er gjenstand for analyse.

Med utgangspunkt hos Walter Benjamin beskriver hun minnet som en prosess der subjektets ulike erfaringer flettes sammen. Minnet er imidlertid ikke bare et resultat av ett subjekts meningsskapende prosess. Det har også forbindelser til andre menneskers erfaringer og til masternarrativer. Minnet er altså ikke underlagt

subjektets totale kontroll. Dets relasjon til subjektet er av dialogisk art, og minnet inkluderer en rekke andre elementer enn subjektets erfaringer. Derfor benevner Adjam minnet som et agerende subjekt.

Sted, rom, stier, landskap og topografi står sentralt i avhandlingen. Teoretisk sett hviler den på Walter Benjamin, men også på tenkere som Michel de Certeau, Henri Lefebvre og Edward Casey. Mye av det fenomenologiske begrepsapparatet er hentet fra Caseys studier av minner, og hans begrep ”place memory” er kanskje det mest sentrale. Adjam oversetter, eller snarere omtolker begrepet, til det svenske ordet ”minnesplats”. Med det mener hun et minnets tidsrom, som fører sammen ulike erfaringer, ulike tidsjikt, materialiteter, romsligheter og representasjoner.

Studien bygger på et rikt feltarbeid. Adjam har hentet inspirasjon fra det som gjerne kalles sansenes etnografi – en etnografisk praksis som innbefatter hele den sanselige erfaringen som forskeren tar del i gjennom feltarbeidet. Det er likevel samtalene som står mest sentralt. En del av dem har fotografier og gjenstander som utgangspunkt, mens andre har funnet sted på ulike steder i Sverige og Estland som Adjam og medforskerne har oppsøkt. Der har hun gjennomført såkalte ”go-alongs”. Det vil si samtaler om minnets mentale landskap, mens de har tatt spaserer i minnets fysiske landskap.

Adjam har til sammen intervjuet fjorten personer, hvorav fem blir fulgt over flere år. Samtalene med disse fem har variert i lengde fra to til åtte timer. De utviklet seg etter hvert til diskusjoner og til felles eksperimentering og utprøving. Gjennom stadig nye samtaler med de samme forskningsdeltakerne kunne disse deltakerne få mulighet til å vende tilbake til det samme minnefragmentet flere ganger. Kontekstene for samtalene var nokså ulike. Det kunne være en samtale ved kjøkkenbordet, eller det kunne være på en spaseretur på en skjærgårdsøy, i en skog eller i en forstad til Tallin.

Det aktive og tette samarbeidet med intervjupersonene gjør dem til medforskere eller forskningsdeltakere, og ikke til informanter. Adjam bruker endog betegnelsen minnebærere. Dette

er mennesker som var unge voksne under flukten, samt noen av deres barn- og barnebarn. Den eldste ble født i 1920, den yngste i 1989. Adjam har supplert dette feltarbeidsmaterialet med et rikt tilleggsmateriale av memoarer, brev og dagbøker, skrevet av mennesker født mellom 1900 og 1920. Hun har også studert offentlige aktiviteter, som utstillinger, dokumentarer og foredrag. Som et kontekstualiserende sekundærmateriale har hun brukt levnedseretninger fra eksilestere samlet inn i Sverige, Estland og Canada. Materialgrunnlaget er altså stort. Ja, det kan nesten virke overveldende omfangsrikt. Det er likevel intervjuene som først og fremst danner grunnlaget for analysen.

Analysen er delt inn i tre hovedkapitler. Det første av dem heter ”Minnesstigar”, og er igjen tredelt. Det begynner med en vandring på en utstilling på et länsmuseum et sted i Sverige. Adjam undersøker hvordan minnet om flukten fra Estland tar form som en større fortelling i denne utstillingen. Dernest studerer hun denne fortellingen opp mot fluktfortellinger som ble fremført som foredrag i forbindelse med utstillingen. Slik får hun fram dynamikker mellom enkeltfortellinger, artefakter og en større kulturell fortelling.

Deretter følger leseren med Adjam og medforskeren Jaan på en spasertur i en liten forstad til Tallin. Dette var en gang Jaans barndomslandskap. Leseren får innblikk i hvordan minner trer fram gjennom vandringer i dette landskapet og gjennom gjenkjennelser og granskinger av bygninger, gater og porter. Adjam viser hvordan Jaans stadige gjenkallelser fra barndommen ikke er statiske minner, men erfaringer som både er nåtidig og fortidig.

Mot slutten av kapitlet forlater Adjam de selvopplevde minnene fra flukten, og retter oppmerksomheten mot minneserfaringer hos barn og barnebarn. En av dem er Oskar, som forteller om sin mormor.

Jag byggde hennes hem i minnet, frågade om varje sak, om det kom från Estland, om det kom därifrån. Så kunde jag se det för mig precis. För mig blev ju de sakerna extra laddade. De blev som ett sagohus, som man fick föreställa sig,

forteller han (s. 106). Gjennom slike skildringer viser Adjam hvordan egne og andre erfaringer

flettes sammen på nokså konkrete måter, nettopp som minner.

Det andre analysekapitlet heter ”Minnesrörelser”, og undersøker minnets former og praksiser. I den første delen av kapitlet gjengir Adjam en rekke av medforskerens fortellinger. En av dem er en fantastisk fortelling som handler om hvordan faren til Helga gjemte unna verdisaker og fotografiske negativer i to bokser og i noen tønner da familien måtte flykte i 1944. Helga forteller at faren hennes tok henne med til de ulike gjemmestedene for at hun skulle memorere dem. Fjorten år senere tegnet han et kart over gjemmestedene etter hukommelsen. Dette smuglet han bitvis inn i Estland, gjemt i fire ulike brev til Helgas mormor. Helgas onkel satte disse bitene sammen igjen, og ved hjelp av dette skattekartet fant han igjen tingene. Negativene ble sendt til Sverige, mens mormoren og onkelen beholdt resten.

I denne fortellingen er flere tidspunkter vevd sammen som narrative tidslag – 1944, 1958 og 2009. Minnefortellingen fletter sammen farens memorering, Helgas eget forsøk på memorering, fortellingen om hvordan gjenstandene ble funnet igjen og Helgas nåtidige gjenfortelling av disse minnene og fortellingene. Det er dermed en minnefortelling som inneholder flere lag av erindring og glemsel.

Dernest utforsker kapitlet erindringsprosesser som utspiller seg mellom minne og historie, mellom personlige minner og krigens hendelser. Leserne får blant annet følge med når Maryam Adjam og samboer Fredrik reiser til naturområdet Kalevi-Liiva sammen med ekteparet Jaan og Viivi. Dette stedet lå i nærheten av Jaans barndomshjem, og i 1942 ble det gjort til et åsted for henrettelser av omkring 2 000 jøder og romer. Adjam undersøker hvordan Jaans erindring om dette landskapet formes i nåtidens møte med stedet. Det vil si at hun undersøker hvordan fortid, nåtid, minneassosiasjoner og et fysisk landskap møtes i en aktiv pågående minneprosess hos Jaan.

Det siste analysekapitlet heter ”Minnesekon”, og er delt i to. Første del handler om tilfeldigheter, og den betydningen tilfeldighetene har *for*, eller kanskje snarere *i*, minnet. Adjam tar ut-

gangspunkt i en fortelling der tilfeldighetenes spill er avgjørende for det videre livet til en av medforskerne. Fortellingen handler om Eriks familie på flukt i september 1944. I Tallins havn måtte de velge mellom to båter som kunne ta dem ut av byen. Den ene var et sanitetsfartøy med sårede, den andre var en lastebåt. De valgte lastebåten. Sanitetsfartøyet ble torpedert og sank.

Med utgangspunkt i denne fortellingen diskuterer Adjam forholdet mellom ”slik ble det” og ”slik kunne det ha blitt”. Dette var ikke bare slumpmessige alternativer i det dramatiske øyeblikket i 1944. Dette forholdet spiller også en stor rolle for hvordan minnet etter hendelsen tar form. Tilfeldighetene jager minnet, skriver hun. Det trekker minnet både mot den faktiske hendelsen og bort fra den. Slik beveger minnet seg mellom virkelighet og fantasi.

Siste del av kapittelet er en gjennomgang av SRs interaktiv online-dokumentar ”It is the same – View from Ranna Hotel”, av Maria Wennersten og Mark McLaren. Publikum blir invitert med inn på et funksjonalistisk badehotell i Pärnu. Maria Wennerstens mormor bodde og arbeidet på hotellet før krigen. I dag er hotellet restaurert, og i dokumentaren blir publikum invitert med på en rundreise i nået og tilbake til krigens dager. Den gang var hotellet bebodd av okkupasjonsmaktene, det vil si vekselvis russere og tyskere. Teksten har en collage-aktig form, og er med på å understreke assosiasjonenes og tilfeldighetenes betydning for minnerfaringer bortenfor de selvopplevde minnene.

I konklusjonen ”Att spåra minnen”, bruker Adjam de ulike delanalysene som utgangspunkt for å vise hvordan steder, artefakter, fortellinger og bilder utgjør spor i en levende og kontinuerlig erfarende prosess – som kan kalles minnet.

Dette er en svært solid avhandling. Den er gjennomtenkt og gjennomarbeidet. Den angriper minneproblematikken på en ny og kreativ måte, og den viser fram et imponerende empirisk arbeid. Adjams skildringer av medforskerens minner og minnefortellinger viser at en akademisk tekst også kan uttrykke finstemt medmenneskelighet. Avhandlingen viser at Adjam har stor respekt for de menneskene hun har møtt

og for skjebnene til mennesker som ikke lenger er i live.

Fenomenologiske, etnologiske studier kan av og til lide av analytiske avstander mellom avanserte filosofiske utlegninger og empirinære, deskriptive analyser. Adjam har imidlertid lykkes med sin fenomenologiske tilnærming. Analysen hennes er gjennomsyret av teoretisk tenkning, samtidig som de analytiske stegene blir gjort transparente for leseren. Analysen er likevel ikke uten problemer. Når hun omtaler minnet som et agerende subjekt, så er begrunnelsen fenomenologisk. Dette valget bygger på teoretisk konsekvent tenkning, men det gjør det til tider vanskelig å forstå forholdet mellom dette minnesubjektet og de faktiske menneskene hun arbeider med. Adjam har dermed ikke overbevist meg om at dette er vellykket analytisk valg.

Avhandlingens analyser tar ofte utgangspunkt i ekspressive former og fortellinger. Derfor kunne analysen i større grad trukket veksler på de teoretiske mulighetene som finnes i folkloristisk forskning om personlige erfaringsfortellinger, fortellingssituasjoner og traderingsprosesser. Det kunne ha tilført avhandlingen spennende refleksjoner om forholdet mellom fortellings- og fortellererfaringer og minneprosesser. Hvis Adjam hadde skrevet seg inn i en folkloristisk tradisjon, kunne avhandlingen dessuten bidratt til teoriutvikling innenfor denne tradisjonen. Det har den utvilsomt potensiale til.

Språklig sett er denne avhandlingen gjennomarbeidet, nærmest ned til minste detalj. Her er ingenting overlatt til tilfeldighetene. Det gjør at teksten på det beste framstår som virkelig god, innlevende prosa, og på det aller beste som vakker poesi. Det er vakkert, men ikke nødvendigvis uproblematisk. Teksten er preget av en utstrakt bruk av metaforer. Disse metaforene er ikke alltid entydige. Lesningen krever vilje til innlevelse, og vilje til å forstå og fortolke språklige bilder. Det kan gjøre lesningen krevende. For de mange metaforene gir teksten et betydningsoverskudd, og fremstillingen blir mindre pedagogisk enn den hadde behøvd å være. Dermed er den språklige styrken ved teksten, samtidig også en svakhet ved avhandlingen.

Avslutningsvis vil jeg understreke at dette var

en avhandling med sjeldent gode kvaliteter. Den bør leses sakte, men den er vel verdt å bruke tid på. Det er en avhandling som setter tankene i gang, og som uten tvil tilfører minneforskningen noe nytt, både teoretisk gjennom sitt fokus på

minnet som erfaring, og empirisk ved at den legger for dagen hittil ubeskrevne minnefortellinger om en viktig og dramatisk del av svensk og estisk hverdagshistorie.

Kyrre Kverndokk, Bergen